

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 22 / 2022 / ЖАК ДЕРИДА: ФРОНТОВЕ

URL: http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2022/01/Darin-Tenev_Dimitar-Vatsov.pdf

Времето на приятеля

Дарин Тенев

Времето на приятелите тече странно за нас. Незабележимо до момента на изненада, когато за миг спираме да вървим с тях, за миг спираме разговора и поглеждаме отстрани, за да си дадем сметка как тяхното време, времето, което сме споделяли с тях, е следвало своя си логика и ритъм, различни от нашите, и те са се оказали далеч напред. А когато осъзнаваме, че отдавна са по-напред, разбираме колко споделеното им време е правило незабележима за самите нас нуждата ни от тях, нуждата от техния ход, от тяхната мисъл. Ние споделяме тяхното време, но не споделяме неговия ритъм. И все пак тъкмо този ритъм, близък и непознат, без да знаем, ни е помагал.

Тези редове са посветени на Димитър Вацов, чието време съм имал и имам късмета да споделям. Неговата философия започна да ме вдъхновява още през 2004 г., когато се запознах с „Онтология на утвърждаването“, книга, за която разбрах от една рецензия във великия вестник „Култура“, прочетена в самолет на път за Япония. Запознах се лично с него едва четири години по-късно; той вече беше публикувал и „Свобода и признаване“, и оттогава приключението на неговата мисъл не е спирало да ме вълнува, да ме увлича, не съм спирал да го следя и да му се възхищавам. Междувременно се появи „Опити върху властта и истината“ (2009), започнаха да излизат статиите върху микросуверенността, критиката на Сърл и Хабермас, текстовете върху метафората и госпожа Малапроп, беше публикувана монументалната „Това е истина!“ (2016), а неотдавна излезе и впечатляващата „Силите на речта“ (2021), където някои от преди това издадените есета се оказаха стъпки, ходове в маршрута на най-силната книга върху философия на езика, излизала у нас. Между всички тези публикации за мен беше щастие то на безбройните разговори – на конференции и семинари, по проекти и без проекти, над чаша бира или над чаша чай. Отвъд разговорите стоят книгите, статиите, а отвъд статиите и книгите стоят отново разговорите. И днес.

Тук не искам да правя реконструкция на приключението на мисълта му – такава реконструкция е важна не само с оглед на по-доброто усещане за иманентната сила на тази мисъл, но и с оглед на контекстите, които такава сила създава и мени, контексти ключови за съвременната хуманитаристика в България, и тук човек трябва да вземе предвид и огромната му роля като главен редактор на сп. „Критика и хуманизъм“; и работата му с учени от други полета, социолози, културолози, литературоведи,

историци, политолози; и дебатите, в които се включва, прокарвайки мостове между континенталната и аналитичната традиция, между академичната философия, гражданската позиция и образованието. Но тук не искам да правя такава реконструкция, а само да продължа с няколко разхвърляни бележки един разговор, който започнахме неотдавна, в градинката пред Националната библиотека. Този разговор е начин тук да го поздравя, знак към споделено време на два различни ритъма.

Разговорът касаеше онова, което подсказват изрази като „нужно ми е“, „нуждая се от“. Нуждата не е необходимост, не е задължение, не е и желание. Какво означава някой или нещо да са ти нужни? Каква е модалността, която фразите изразяват? Как може да бъде подредена сред останалите групи от модалности? Дали такива изрази могат да помогнат да се преосмисли самият въпрос за модалността?

В езика има и други изрази, които изразяват това: „необходимо ми е“, „трябва ми“ и други. Така взети от обикновения език, тези фрази не ни дават непосредствено някаква истина за битието, откровение за духа или нещо подобно; но в тях е отпечатан определен опит, утаена е траектория на използването им, начертан е път на употребата, те сочат към „курс на речта“, ако използвам едно от ключовите понятия на Вацов. Тъкмо затова те могат да бъдат използвани като начална точка на размишление. И още в тази начална точка следва да се отбележи, че да ти е необходим някой или нещо, да ти трябва, да ти е нужен, не е и не бива да се мисли като алетична модалност. Наистина, необходимостта е една от четирите класически алетични модалности, заедно с възможност, случайност и невъзможност. Но необходимостта, описвана като „не може да не“, предполага липсата на алтернатива, предполага, че няма как нещата да стоят другояче. Ако нещо по необходимост е така, то това ще рече, че *не може да бъде не* така, не може да бъде иначе. Езиковите употреби обаче позволяват да се открие двусмисленост, която не би трябвало да заблуждава. Когато се казва, че е необходимо това или онова, че е необходимо нещо да се направи, не става дума за необходимост в посочения смисъл на „не може да не“, дори напротив, посочва се, че „не може да не“ съвсем не е случаят, че нещата вече стоят другояче и че много лесно ще останат тъкмо иначе, ако нещо не се случи, ако някой не помогне. „Необходимо е да“ разкрива, че няма необходимост в алетичен смисъл. Същевременно, човек не бива да се подвежда и че става дума за деонтична модалност от вида „трябва“. При „трябва ми“ като синоним

на „необходим ми е“ и на „нуждая се от“ не иде реч за дълг или задължение, за „дълженствуване“. Езикът отново поражда двусмисленост (която трябва да бъде адресирана, защото утаените употреби вече подсказват нещо за несигурността на границите между модалностите, между различните видове модалности), доколкото една и съща дума „трябва“ може да сочи веднъж към дълг или задължение, а втори път към нужда. На трето място, независимо от известна семантична близост, не следва да се свежда модалността на „нужен ми е“ и неговите сродни изрази до волитивната модалност на „желая“. Човек лесно може да си представи, че някой не желае нещо, но то му е необходимо, както и обратния случай – че желае нещо, без да му трябва, без да му е необходимо. (Когато Жак Лакан разгръща диалектиката на желанието, той разграничава нужда, искане и желание, като нуждата, *besoin*, е описана като биологична потребност; и може да се каже, че колкото и задълбочен да е анализът му на желанието, по отношение на нуждата изглежда се допуска някаква очевидност, която анализът не бива да предпоставя.) Обратното на необходимото във всекидневните употреби е излишното, а не нежеланото. Това оставя отворен въпрос за възможна необходимост на излишното, но тук този въпрос няма да бъде поставен.

Във връзка с езиковата двусмисленост, която свързва „нужно ми е“ с алетичната „необходимост“ и деонтичното „трябва“, лесно може да се забележи, че има разликата в граматическата конструкция, която позволява разграничението между тях. Ако нещо по необходимост е така и така, или ако трябва да се извърши нещо има безлични конструкции; „трябва“ позволява също да бъде посочен ясно субекта на дълга като подлог: „аз трябва да“, „ти трябва да“. В изрази като „нужен ми е“, „трябваш ми“, „необходима ми е“ обаче говорещият най-често се появява не като подлог, а като непряко допълнение, той не е деятел, но присъства. (Най-очевидното изключение е с глаголите и глаголните конструкции, производни на „нужда“: „Имам нужда от“, „нуждая се от“. Те изискват специален анализ. Какво означава да „имаш“ нужда? Защо се е наложила възвратна конструкция при „нуждая се“? Тук няма да предлагам такъв анализ.)

Същевременно, самият факт, че едни и същи думи се употребяват в различни модални конструкции (а това може да се открие и в много други случаи, като например „може“ функциониращо и като възможност и като разрешение, тоест, като алетична и деонтична модалност) сочи към това, че модалности могат да се превръщат в други

модалности, да се премодализират, а разграничения като тези между алетични и деонтични модалности, например (но примерът не е невинен), от една страна, могат да са продукт на вътрешната динамика на модалностите, а от друга, могат често да са ефект на теоретизиращия поглед, а не даденост в наблюдаваното поле.

Всекидневният опит показва, че нуждата, това, нещо (или някой) да е необходимо, да трябва на някого, се свързва с лишеността и недостига. Човек най-често има нужда от някого или от нещо, когато нещо не му достига. Недостигът обаче също може да подведе, защото той превежда проблема във въпрос за „повече“ и „по-малко“, а в „необходимо ми е“, „трябва ми“ и т.н. не става дума за количество, или най-малкото не става дума на първо място за количество. Количеството е категория, която би скрила тъкмо модалния характер, изразяван от тези фрази.

Това, което недостигът позволява да се артикулира през категорията за количество, може да бъде изказано и през понятия като слабост и безсилие. С други думи, да се учлени и разчлени през въпроса за силите, винаги множествени, винаги съчленени с други сили, винаги в напрежение, съревнование, борба с други сили. „Необходимо ми е“, „необходим си ми“, „трябва ми“, „трябваш ми“ изразяват артикулация на сили в едно силово поле от позиция на слабост. (Впрочем не от позиция на безсилие, доколкото все пак с изказването се проявява сила, утвърждава се сила; дори позицията на слабост има своя сила, има – за да го кажа с понятието на Вацов – микросуверенност.) Въпросът за недостига като количество, за самата категория на количеството, тогава ще се окаже обвързан с разпределението на сили; както посочва Делюз в ранната си книга върху Ницше: „Самото количество не е отделимо от количественото различие“ и тъкмо различието е в същността на силата, доколкото то показва, че за да има сила, трябва да има вече множество сили, които се различават¹. „Необходимо ми е“ така сочи към силово поле и позиция в него. Както още в „Онтология на утвърждаването“ се твърди, силите предполагат неизбежен перспективизъм, гледна точка (Вацов уместно говори за „силен перспективизъм“), но любопитното в този конкретен случай би било това, че докато обикновено силата утвърждава сама себе си срещу други сили, тук тя като че ли утвърждава себе си само докато утвърждава друга по-голяма сила. Така се появява *пасивен* момент в активното утвърждаване, перспективата не сочи просто от мен навън, тя е фокусирана и върху

¹ Gilles Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, Paris: PUF, 1977^s (1962), p. 49.

самия мен, който правя изказването, което се вижда и от граматическите конструкции на български език, при които говорещият е поставен в позицията на непряко допълнение – и тук може да се мине вече отвъд езиковите употреби, за да се опише една по-обща закономерност, която те разкриват; със или без изказване, *има ситуации, при които разпределението на сили е такова, че проявата на едни сили обръща фокуса към тях самите доколкото те имат нужда от други сили, доколкото те не са достатъчни, доколкото те не са си достатъчни.* Като допълнение към темата за микросуверенността, нишката на „нужно ми е“ описва обръщане на силната перспектива, която в самоотнасянето си указва активно нещо като пасивност, вписана в нея в рамките на дадено силово поле.

Гледната точка, всяка перспектива, бих казал тетично, предполага не просто позиция, а тройна насоченост – насоченост към съвкупност от обекти, към действие или действия (и съответните им субекти) и, най-сетне, насоченост към модалност. Всяка перспектива има свои модалности и винаги модалностите препращат към други модалности. Може да се приеме, че изобщо въпросът за модалността е въпрос за сили. Перспективизмът на силите, силният перспективизъм на силите показва как всеки път модалностите са насочени, ориентирани към други модалности и в тази си динамична ориентация, която задвижва и спира, изменя и удържа, блокира и пуска, те създават или имат за ефект субекти и обекти. Не е трудно да се види как и „нужно ми е“, „необходим си ми“, „трябва ми“ са тройно насочени. В „нужен ми е чук“ се сочи обекта (тук инструмент) и се имплицира цял ансамбъл от други обекти, пиронът, който трябва да зачукам, дъската, в която ще го забия и т.н., но заедно с това перспективата вече подсказва действието, а наред с обектите и действието имаме насоченост от модалността на „нужен ми е“ към умението и упражняването му. В „нуждая се от теб“ или „нужен си ми“ може да се открият както другия като обекта, от когото се нужда; приближаването, подкрепата; и цял сноп от афективни модалности; така и другият като друг субект, опосредяващ отношението ми с различни обекти и дейности („нужен си ми, за да поправим вратата“, трябва ми някой да направи нещо за мен, да ми напазува, да ме заведе до болницата, да ми помогне с ученето). *Дефицитът на сила създава модален възел*, в който са вплетени инструмент и адресат, задача и цел, впрочем невинаги отчетливо разграничени. Нещата се усложняват от това, че тази модалност обикновено е изказана като молба, настояване, оплакване, следователно

като изразена тя е също така и илокутивна модалност, а илокутивната модалност може непосредствено да е и друга модалност (въпреки че не избързваме да я определим като деонтична, алетична или волитивна).

В „Свобода и признаване“ Вацов показва много ясно как въпросът за силата е въпрос за сили, в множествено число, които могат да се *консолидират*, да работят заедно в една посока – може да добавим, без тази посока да е общата посока на всяка от силите по създадения от тях вектор. Модалността на „нужно ми е“ говори за нуждата от консолидация, в нея силата търси друга сила. Не е нужно другият да е силен, нужно е съчетанието на сили в динамичната им ориентация да действа. Така, докато при повечето проявления на сили консолидацията, съчетаването на сили в един вектор, остава някак неявно (да си представим подаващия заявление в институция, при което репликите на служителката не са просто изказвания на отделен човек, те са в консолидация със силите на самата институция, на останалите служители в салона и т.н.), то тъкмо *съчетаването на множество сили в един вектор е тематизирано от „нужно ми е“*. И трябва да се добави: доколкото силата или силите не стигат. И това е посочено от самите сили в сингуларна хетеро-авто-референция.

Приятелят е този, чиято сила не чувстваш, защото тя вече е вплела ритмите на своето време в твоите мисли и действия. Споделеното време на приятеля е време на неусетената нужда, време на съчленени множество сили, които, без да вървят в една посока, създават общ вектор. И все пак има моменти, поводи, юбилеи, когато поглеждаме отстрани и забелязваме, даваме си сметка колко необходим ни е приятелят, колко държим на него, защото се държим за него, колко ни помага, без да знае и без да знаем.

Бъди здрав, Митко!